

УДК 316.613.434

Латіна Ю.В., Миколаївський державний гуманітарний університет імені імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Латіна Юлія Вікторівна, аспірант кафедри соціології Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Закінчила факультет соціології МДГУ імені Петра Могили. Коло наукових інтересів: проблема агресивності в соціології.

ТЕОРІЇ АГРЕСИВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ

У статті автор звертається до поглядів науковців на проблему явища агресивності в суспільстві, проводить теоретичний аналіз підходів до визначення причин агресії.

In the article the author addresses to the views of scientists about a problem of the phenomenon of aggression that societies have, the author also conducts the theoretical analysis of approaches to define the reasons of aggression.

Проблема агресивної поведінки особистості вже майже півстоліття є об'єктом досліджень у різних гуманітарних науках (психології, біології, соціології, екології). Агресивність є складним і багатограним явищем, саме тому в центрі уваги дослідників стали такі аспекти проблеми, як біологічні й соціальні детермінанти агресії, механізми її засвоєння, умови, що визначають прояви агресії, індивідуальні та статево-вікові особливості агресивної поведінки, способи запобігання агресії. Наявність надзвичайно високої концентрації агресії в суспільстві і відсутність однозначного й адекватного наукового визначення цього складного феномена роблять проблему дослідження агресивності однією з найбільш актуальних проблем сучасності, важливим теоретичним і практичним завданням.

Питання, пов'язані з людською агресивністю, присутні в багатьох соціологічних і психологічних дослідженнях. Існує безліч теоретичних обґрунтувань виникнення агресії, її природи і чинників, що впливають на її прояви. Всі дослідження агресії можна умовно поділити на біологічні та соціальні теорії.

Прихильники біологічних теорій виникнення агресії стверджують, що агресивна поведінка за своєю природою інстинктивна. Відповідно до цього підходу, агресія виникає тому, що люди генетично «запрограмовані» на подібні дії. Нобелівський лауреат К. Лоренц писав: «Агресія, прояв якої часто ототожнюється із проявом «інстинкту смерті», – це такий же інстинкт, як і всі інші, і в природних умовах також, як і вони, служить збереженню життя й виду. У людини, котра власною працею

занадто швидко змінила умови свого життя, агресивний інстинкт часто призводить до згубних наслідків, але аналогічна, хоча не настільки драматична, справа і з іншими інстинктами» [3, с. 56].

К. Лорен стверджував, що в організмі тварин і людей постійно накопичується енергія агресивного потягу, причому накопичення відбувається доти, доки в результаті впливу відповідного пускового подразника ця енергія не розрядиться [2, с. 80]. Таким чином, розгортання явно агресивних дій є спільною функцією:

- Кількості накопиченої агресивної енергії.
- Наявності стимулів, що полегшують розрядку агресії.

Але чим більша кількість агресивної енергії в цей момент, тим менший стимул потрібний для того, щоб агресія виплеснулася зовні, тобто агресивна поведінка може виплеснутися спонтанно. Послаблення агресії можливе шляхом різних дій. Лоренц стверджував, що любов і дружні відносини можуть виявитися несумісними з вираженням відкритої агресії і можуть блокувати її прояви [3, с. 86].

3. Фрейд указував: джерелом агресивної поведінки виступає Танатос – інстинктивний потяг до смерті й руйнування. Фрейд, обговорюючи питання запобігання військових конфліктів, указував на інстинктивні прагнення до руйнування, вважаючи безплідними спроби призупинити цей процес. На його думку, завдяки суспільному прогресу цьому антисоціальному прагненню можна лише надати більш адекватної і нешкідливої форми розрядки [2, с. 80].

Прихильники соціальних теорій виникнення агресивності дотримувалися іншої думки. Так представником біхевіоризму **Д. Доллардом** була запропонована фрустраційна теорія агресії, що протиставляється вищеописаним. Тут агресивна поведінка розглядається як ситуативний, а не еволюційний процес [4, с. 81]. Основні положення цієї теорії звучать так:

- фрустрація завжди приводить до агресії в будь-якій формі;
- агресія завжди є результатом фрустрації.

Що стосується спонукання до агресії, то тут вирішальне значення мають три фактори:

1. Ступінь очікуваного суб'єктом задоволення від майбутнього досягнення мети;
2. Сила перешкоди на шляху досягнення мети;
3. Кількість послідовних фрустрацій [4, с. 85].

Тобто чим більше суб'єкт очікує задоволення, чим сильніше перешкода й чим більша кількість реакцій блокується, тим сильніше буде поштовх до агресивної поведінки. А якщо фрустрації випливають одна за іншою, то їх сила може бути сукупною, й це може викликати агресивну реакцію більшої сили.

Коли з'ясувалося, що індивідууми не завжди реагують агресією на фрустрацію, Доллард і співавтори дійшли висновку, що подібна поведінка не проявляється в момент фрустрації, насамперед, через можливість покарання. У цьому випадку відбувається «зміщення», у результаті якого агресивні дії спрямовуються на іншу людину, напад на яку асоціюється з найменшим покаранням [4, с. 83].

Доллард припустив: будь-який акт агресії являє собою фрустрацію, що збільшує спонукання до агресії (рівень агресії). І, навпаки, здійснення будь-якого акту агресії (реалізація агресивних імпульсів) повинно це спонукання знижувати. В психоаналітичній термінології таке звільнення називається катарсисом. Будь-який прояв агресії, на думку Долларда, являє собою катарсис, який знижує

спонукання до будь-яких інших актів агресії. Але після здійснення такої дії агресивна тенденція не повинна зникнути повністю, вона тільки знижується.

Деякі зміни до теорії вніс **Міллер**: фрустрація породжує різні моделі поведінки, а агресія є лише однією з них. Міллер запропонував особливу модель, що пояснює появу зміщеної агресії – тобто тих випадків, коли індивідууми проявляють агресію не стосовно своїх фрустраторів, а стосовно зовсім інших людей. Він припустив, що у подібних випадках вибір агресором жертви, у значній мірі, обумовлений трьома факторами:

- силою спонукання до агресії;
- силою факторів, що гальмують дану поведінку;
- стимульною подібністю кожної потенційної жертви із фрустрованим фактором [4, с. 91].

Міллер думав, що бар'єри, що стримують агресію, зникають більш швидко, ніж спонукання до подібної поведінки, у міру збільшення подібності зі фрустрованим агентом. Зміщена агресія, найбільш імовірно, буде реалізована на тих мішенях, у відношенні яких сила гальмування є незначною, але в яких відносно висока стимульна подібність із фрустратором.

Теорія Міллера викликала багато суперечок. Зильманн писав, що модель цілком будується на допущенні того, що придушення агресії генералізується в меншому ступені, ніж спонукання до агресивної поведінки [2, с. 81].

На відміну від інших теорій, теорія **соціального научення**, запропонована канадським вченим **Бандурою**, пояснює засвоєння, провокацію і регуляцію агресивної поведінки. Ця теорія зазначає, що агресія являє собою засвоєну поведінку в процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій і соціальне підкріплення, тобто йде процес научення орієнтованої на зразок людської поведінки.

Таблиця 1.1

Теорія соціального научення А. Бандури [6, с. 280]

Агресія, що виникає через:	Біологічні чинники (наприклад, гормони, нервова система) Навчання (наприклад, безпосередній досвід, спостереження)
Агресія провокується:	Дією шаблонів (наприклад, збудження, увага) Неприйнятним зверненням (наприклад, нападки, фрустрація) Спонукальними мотивами (наприклад, гроші, захоплення) Інструкціями (наприклад, накази) Ексцентричними переконаннями (наприклад, параноїдальними переконаннями)
Агресія регулюється:	Зовнішнім заохоченням і покаранням (наприклад, матеріальна винагорода, неприємні наслідки) Вікарним підкріпленням (наприклад, спостереження за тим, як заохочують або карають інших) Механізмами саморегуляції (наприклад, гордість, провинна)

На думку вченого, аналіз агресивної поведінки вимагає врахування трьох моментів:

1. Способів засвоєння подібних дій;
2. Факторів, що провокують їх появу;
3. Умов, за яких вони закріплюються [7, с. 291].

У процесі експериментальних досліджень Бандура розробив «гіпотезу моделі», згідно з якою агресивна поведінка є результатом спостереження й наслідування (научення) агресивним діям інших людей і телевізійних персонажів. Істотне значення приді-

ляється навчання, впливу первинних посередників соціалізації, а саме батьків, на навчання дітей агресивної поведінки. Було доведено, що поведінка батьків може виступати як модель агресії і що в агресивних батьків звичайно бувають агресивні діти. Ця теорія також стверджує, що засвоєння людиною широкого діапазону агресивних реакцій – пряме заохочення такої поведінки. Одержання схвалення за агресивні дії підвищує ймовірність того, що подібні дії будуть повторюватися й

надалі. Разом з тим, істотне значення має результативна агресія, тобто досягнення успіху при використанні агресивних дій. Соціальне заохочення й покарання відносяться до спонукання агресії.

Варто зазначити, що ця теорія надає більше можливостей запобігти й контролювати людську агресію. Тому є дві причини:

1. Відповідно до теорії, агресія – придбана модель соціальної поведінки. Звідси може бути ослаблена за допомогою процедур (усунення умов).

2. Соціальне наведення припускає прояв агресії людьми тільки в певних соціальних умовах [7, с. 205].

Зараз теорія соціального наведення є найбільш ефективною в проорокуванні агресивної поведінки, особливо якщо є відомості про агресора й ситуацію соціального розвитку.

В теорії **Л. Берковітца** детермінантами агресії являються гнів і пускові подразники. Агресія часто є результатом холодного беземоційного розрахунку, і тоді її найкраще називати цілеспрямованою або ж інструментальною, але ніяк не емоційною [5, с. 341]. Завдяки багаторічним дослідженням, Берковітц уніс найбільш значні уточнення у фрустраційну теорію:

1. Фрустрація – один з безлічі різних аверсивних стимулів, який здатен лише спровокувати агресивні реакції, але не призводить до агресивної поведінки, скоріше, створює готовність до агресивних дій.

2. Подібна поведінка виникає тільки тоді, коли наявні відповідні передумови до агресії – середовищні стимули, пов'язані з актуальними або попередніми факторами, що провокують злість, або агресію в цілому.

3. Стимули набувають властивості провокувати агресію, тобто потенційно можуть викликати агресію через процес, подібний із класичним виробленням умовних рефлексів.

4. До ослаблення агресивного наміру призводять успішні атаки, що супроводжуються заповіданням збитку об'єкту агресії.

5. Неможливість домогтися бажаного результату сама по собі не є передумовою агресії.

6. Рівень і непередбаченість фрустрації породжують негативні емоції, їх наявність необхідна для виникнення агресивних намірів [5, с. 351].

Чи спричинить фрустрація за собою агресію, чи ні, залежить від інтерпретації індивідумом ситуаційних факторів і від його емоційної реакції на них. Л. Берковітц припускає, що сцени насильства служать своєрідними стимуляторами порушення й імпульсивної поведінки у глядачів (за принципом катализатора, що прискорює хід хімічної реакції). Такі сцени виступають стимуляторами, що запускають певні когнітивні процеси (викликають агресивні спогади, ідеї), що вже, у свою чергу, приводить до агресивної поведінки [5, с. 267].

Відмовившись від твердження, що причиною агресії є фрустрація, Л. Берковітц вводить **дві проміжні величини** [2, с. 82]:

- гнів (як спонукальний компонент);
- пускові подразники (ключові ознаки, які спричиняють і запускають агресію).

Гнів виникає тоді, коли досягнення цілей, на які спрямована дія суб'єкта, блокується ззовні. Однак сам по собі він ще не викликає агресії. Для її виникнення необхідні адекватні їй пускові подразники (зброя, ніж, камінь, які помітила людина). Сила агресивної реакції на деяку перешкоду залежить від інтенсивності гніву і зв'язку між його збудником і пусковою ознакою.

Пізніше Л. Берковітц дещо модифікував свою теорію, вказавши, що пусковий подразник не є обов'язковою умовою переходу від гніву до агресії. Вчений припустив, що поява відповідного (адекватного) агресії ключового подразника (наприклад, зброї, яку помітила людина), може збільшити інтенсивність агресивної дії. Якщо поруч знаходиться зброя, то агресивність людини буде збільшуватися, але лише за умови актуалізації її агресивної мотивації. Для того, щоб ключові подразники (зброя, ніж тощо) спонукали агресію, вони повинні змістовно відповідати агресивному стану. У разі відсутності агресивної мотивації (або гніву) ключові подразники не спричиняють агресії [5, с. 360].

Таким чином, з вищевказаних теорій, що пояснюють природу агресивності, можна зробити наступні висновки:

1. Агресивність може бути не тільки жорстокою, але й нормальною реакцією індивідуума в ході боротьби за виживання;

2. Прояв агресії пояснюють біологічні й соціальні фактори;

3. Агресивні дії можуть бути ослаблені або спрямовані в соціально прийнятні рамки за допомогою позитивного підкріплення неагресивної поведінки, орієнтації людини на позитивну модель поведінки, зміни умов, що сприяє прояву агресії.

Розглянувши основні теорії, що пояснюють природу агресивності, можна зробити наступні висновки. Поняття «агресія» й «агресивність» були вперше перетворені Фрейдом в об'єкт наукового аналізу. Агресія розглядалася як реакція на блокування лібідозних імпульсів і не трактувалася як невід'ємна частина життя. В психоаналітичному трактуванні джерелом агресивної поведінки виступає Танатос – інстинктивний потяг до смерті й руйнування. Але не існує жодного експериментального дослідження, яке б свідчило про наявність потягу до смерті у психічно здорових людей.

Іншого розуміння дотримувався К. Лоренц, який указував, що агресія – це прояв, який існує у всіх ссавців. Але саме він може слугувати збереженню життя й виду, особливо в умовах атаки інших тварин.

Теорія Д. Долларда і Д. Міллера розглядає агресивну поведінку як ситуативний процес, що виникає через соціальні умови існування. Фрустрація завжди приводить до агресії в будь-якій формі, а агресія завжди є результатом фрустрації.

На відміну від інших, теорія Бандури вказує на те, що агресія являє собою засвоєну в процесі соціалізації поведінку, що виникає через спостереження відповідного способу дій і соціальне

підкріплення. Істотне значення приділяється навчанню, впливу первинних посередників соціалізації, а саме прикладів батьків та вихователів, які практично навчають дітей агресивній поведінці.

Л. Берковітц зазначає, що агресія часто є результатом холодного беземоційного розрахунку, і тоді її найкраще називати цілеспрямованою або ж інструментальною, але ніяк не емоційною.

Таким чином, не існує єдиної думки щодо визначення агресії і причин її виникнення. Жодна

з теорій не може дати повну відповідь на ці питання, але у сукупності висунуті теорії і результати експериментальних досліджень соціальних психологів біхевіористичного напрямку дають можливість охопити і розглянути різноманітні причини агресивної поведінки української молоді. Особливу увагу, на наш погляд, слід приділити сімейному вихованню дітей, впливу соціального оточення і засобів масової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение. – СПб., 2003. – 112 с.
2. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоцій: Навч. посібник для студентів гуманіт. факультетів ВНЗ. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. – 180 с.
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло) – М.: «Прогресс», «Универс», 1994. – 272 с.
4. Бэрон, Р., Ричардсон, Д. Агрессия. – СПб.: Изд-во «Питер», 1998. – 336 с.
5. Берковитц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: ПРАЙМ ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.
6. Хьелл Л., Зиглер Д. Теорії особистості. – С.-Петербург.: изд-во «Питер-прес», 1997. – 608 с.
7. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.
8. Иванова В.В. Причины та форми агресивної поведінки підлітків // Практична психологія та соціальна робота. – № 5. – 2000. – С. 14-16.
9. З. Фрейд «Я» и «Оно». Кн. 1. – Тбилиси: «Мерани», 1991. – 397 с.
10. Божович Л. Проблемы формирования личности. – М.: Педагогика, 1995. – 264 с.
11. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 1999. – 688 с.